



MEMORIEBLAD
FÖR
Brännkyrka
Hembygdsförening
Nr 6 1952

Adr.: Älvsjö - Tel. 47 15 15 - Postgiro: 5 12 37

Älvsjö fideikommiss och dess avsöndringar



Älvsjögodset är beläget i det centrala Brännkyrka och vid den nu uttorkade Brännkyrkasjön ej långt från församlingens kyrka, sockenstuga och dess gamla ringsplats.^{*)} Älvsjö frälse säteri är säkerligen

^{*)} Uppgiften hämtad ur Wilh. Brannius doktorsavhandling.

ett gods som i det längsta bevarat sin herrgårdsnatur och vars ägare under gångna år gjort betydelsefulla insatser i vårt lands politiska och kulturhistoriska utveckling. Namnet Älvsjö har under gången tid skrivits på olika sätt såsom Elfsjö, Elfvesjö och Elfvesjö.

Om egendomens medeltida historia vet vi så gott som ingenting. I en del gamla handlingar omtalas, att den adliga ätten Bååt varit ägare till Älvsjö i mitten på 1500-talet. I slutet av detta århundrade får vi ett fastare grepp på ägarerätten, då Jakob Nääf (Neaf) upp tages som "Herre till Marby och Elfvesjö". Friherre Jakob Nääf inflyttade till Sverige 1579 från Skottland med rekommendationer från konung Jakob I vari han anbefaller honom hos sin frände konung Johan. Nääf blev ståthållare över Västmanland, Dalarna och Bergslagen. 1853 tillhörde han Sigismunds parti och blev, då han skulle utföra konungens bud, av dalkarlarna ihjälslagen vid Tuna kyrka 1598, vilket upplöpp efter honom fick namnet nääftåget. Han blev begravd på Tuna kyrkogård av mågen Johan Skytte, som lät uppföra en gravsten på hans grav, på vilken man såg en riddare i full rustning. — Han var gift med Karin Hampe, som dog 1603. Deras dotter Maria Nääf, friherrinna till Marby, blev gift med riksrådet Johan Skytte till Duderhoff år 1605. Maria Nääf, dog på Älvsjö gård år 1649.

Riksrådet Johan Skytte (1577—1645), Gustaf II Adolfs kände lärare, fick Älvsjö som hemgift och bosatte sig där. Dottern, Anna Skytte, som gifte sig med landshövdingen friherre Göran Gyllenstierna, blev moder till den kände statsmannen Johan Gyllenstierna. Denne — mera bekant under namnet "Grovjan" — föddes på Älvsjö gård den 18 febr. 1635. Han gjorde en snabb karriär och blev av Karl X Gustaf utnämnd till kammarherre och sedan till lantmarskalk och blev senare Karl XI:s högra hand vid reduktionens genomförande. Han blev hatad av adeln och en samtida hävdatecknare skriver: "Tigerns lystnad och rävens fyndighet förenade i ett kantigt och oslipat väsen, gjorde honom dominerande, men ej intagande." När han 1680 dog, saknades han av sin konung men hatades av stormännen.

Egendomen kvarstannade i Gyllenstiernska ättens och den friherrliga grenens ägo under 120 år. Den siste ättlingen Eva Margareta (1730—1753) var dotter till landshövdingen och översten Nils Gyllenstierna. Denne man och hans hustru grevinnan Ulrika Juliana Brahe har skaffat sig ett stort namn i vår svenska historia. Som befälhavare för Karl XII:s dragoner deltog Gyllenstierna i striderna i Polen och Ryssland. Han blev fånge vid Pultava och sedan bortförd i rysk fångenskap under 10 år. Under tiden satt hans hustru kvar som änka på mannens domäner. Under 30 år skötte hon med klok omtanke och oförminskat intresse sina plikter mot underhavan-

de och andra. Dessutom var hon överhovmästarinna vid Adolf Fredriks hov. Dottern, den nyss nämnda Eva Margareta, blev gift med friherre Gustaf Horn av Rantzien, som tillhörde hovpartiet under Adolf Fredriks regering och blev ledare för den misslyckade statsvälvningen, blev halshuggen å Riddarholmen år 1756.

År 1750 övergick äganderätten av Älvsjö säteri till den grevliga ätten Gyllenstierna av Björkesund och Heljö, vars huvudman, riksmarskalken Göran Gyllenstierna, vid denna tid även var ägare till Örby säteri. Därefter såldes godset till Översten friherre Fredrik Ehrensvärd (1719—1807), även han en ur historisk synpunkt välkänd person. År 1775 överlät Ehrensvärd Älvsjö frälse säteri till friherre Axel Lagerbielke.

Ätten Lagerbielke blev adlad 1698 och introducerad i riddarhuset 1701, friherrlig 1766 och grevlig 1809. Stamfader var Benedictus Fistulator, till yrket barberare och fältskär, inflyttad från Skottland till Göteborg 1648 och död 1651; gift 1631 med Catelene Joster, som dog 1660. — Äldste sonen var Gustaf Fistulator, född 1641, fältskär i Göteborg på 1670—80-talen, död 1718, gift 1663 med Anna Kühn (1634—1682), andra gången i Jönköping 1683 med Elisabet Smitter. Äldste sonen var Johan Eugenius Fistulator, adlad Lagerbielke, överinspektör vid sjötullen och amiralitetets kammarråd, död 1712, gift med Christina Stenström andra gången 1704 med Anna Maria Lagermarek (1683—1772).

Näst äldste sonen friherre Axel Lagerbielke (1703—1782) hade en mycket växlingsrik bana. Han gjorde i yngre år sjöresor på främmande makters skepp och var därvid på en holländsk fregatt, som kom i blodig drabbning med ett spanskt örlogsskepp i Söderhavet, då han blev fången hos spanjörerna och förd först till Callao och sedan till Lima i Peru. Där vistades han 13 månader i sträng fångenskap, varefter han flydde över till Porto-Bello på Jamaica och över London till Stockholm. Han kommenderade 1741 i kriget med Ryssland örlogsskeppet *Freden*. Vidare förde han skeppet *Fredrika Amalia* i den flotta, som 1744 överförde Sveriges utvalde tronföljare Adolf Fredrik till Sverige samt 1744 *Fredericus Rex* i den flotta, som hitförde prinsessan Lovisa Ulrika. Friherre Lagerbielke blev den av ättens medlemmar, som gjorde Älvsjö frälse säteri till fideikommiss. Enligt fideikommissbrevet skall äganderätten till godset övergå till äldste sonen uti ätten.

Följande ättlingar av grevliga ätten Lagerbjelke hava varit innehavare av fideikommisset: Överamiralen Johan Gustaf Lagerbjelke (1745—1812), gift med Ulrika Gustava Ehrenhoff, översten och generaladjutanten Axel Lagerbjelke (1775—1832), gift med Carolina Antoinette Cederström, landshövdingen Gustaf Lagerbjelke (1817—1895), gift 1:a med Sofia Albertina Snoilsky, 2:a med Ebba Augusta

Henrietta Ribbing, byråchefen i patent- och registreringsverket Johan Gustaf Lagerbjelke (1860—1937), gift med Edith Vilhelmina Edelstam samt hovrättsnotarie Erik Vilhelm Lagerbjelke, född 1899, som är den nuvarande fideikommissarien, gift med Antoinette Sofie Eva Marika Lagerbjelke.

Med fideikommiss avses egentligen ett förordnande i testamente, vari föreskrives, att viss egendom skall, utan att kunna avyttras, i viss angiven ordning med besiktningsrätt tillfalla på visst sätt bestämda personer, den ene efter den andre. Enl. en kungl. förordning äger Kungl. Maj:t befogenhet att lämna rättelse eller förklaring till en sådan stiftelse. År 1910 fanns i vårt land 162 fideikommiss.

Bestämmelserna angående Älvsjö fideikommiss återfinnes i ett testamente av år 1887 och lyder i sammandrag sålunda: Älvsjö säteri tvenne hemman och Stortäppan en fjärdedel i Brännkyrka socken jämte tvenne under gården lydande frälsehemman vid Stuvsta i Huddinge socken, skall under min makas livstid disponeras av henne och sedan tillträdas av min äldste son såsom fideikommiss och i den egenskapen alltid tillhöra den äldste uti manslinjen av min ätt. Undertecknat av Axel Lagerbjelke, den 4 juli 1778.

Trots sin fideikommissnatur har avsöndringar tid efter annan ägt rum. Älvsjöhemmanen utgjordes vid 1800-talets början i Brännkyrka av $2\frac{1}{4}$ mantal eller 600 har, varav 150 har åker, och i Huddinge av 3 mantal (Stuvsta) med ett sammanlagt taxeringsvärde av 193.000 kronor.

Den första avsöndringen kom till stånd, när västra stambanan drogs genom våra bygder. Riksdagen beslöt att denna del av järnvägen skulle påbörjas. 1860 invigdes bandelen Stockholm—Södertälje. I samband därmed avsöndrades ett ganska stort område icke blott av fideikommisset utan även av Liljeholmsområdet, där staten inköpte marken för 100.000 r. r.

Vid tiden för västra stambanans framdragande fanns ingen annan bebyggelse kring järnvägen vid Älvsjö än fideikommisset och till denna hörande byggnader, varför platsen ur trafiksynpunkt hade ringa betydelse. För järnvägens räkning byggdes blott en banvaktstuga, som ännu finnes kvar.

På hemställan av landshövding Gustaf Lagerbjelke förordnade järnvägsstyrelsen i skrivelse år 1864, att lokaltågen mellan Stockholm och Gnesta skulle få stanna vid Älvsjö för att avlämna och mottaga passagerare vid "tillfällen då sådant önskades". I samband därmed uppfördes en plattform. Banvakten skulle tillhandahålla biljetter.

Frågan om anläggande av en station vid Älvsjö uppkom senare och av följande anledning. Hitintills hade dynamitsändningar från Vinterviken gått över Liljeholmens station. Klagomål häröver framkom från olika håll med påpekande av riskerna för förödande explosioner. Förslag framställdes om att av- och inlastning skulle kunna ske å det s. k. västbergagärdet, eller trakten vid Älvsjö. Järnvägsstyrelsen avlät därför en skrivelse år 1876 till ägaren av Älvsjö gård med begäran om att få inköpa 40.000 kv.-fot mark för byggande av ett sidospår för nyssnämnda inlastning av sprängämnen och för uppförande av ett stationshus.

Greve Lagerbjelke tillmötesgick icke denna gång styrelsens begäran på grund av de därmed förenade riskerna.

Järnvägsstyrelsens förnyade sin framställning år 1878 och motiverade denna med dels att lutningsförhållandena omöjliggjorde stationens anläggande på annan plats och dels att mötesspår för tågen mellan Liljeholmen och Huddinge måste anläggas vid Älvsjö.

Greve Lagerbjelke gav nu efter och avstod alltså ett jordområde om 8 kv. revar och 10 kv.-stänger. Kungl. Maj:t anslog ett belopp av 30.000 kr. att användas för anläggande av en station vid nämnda plats. Den 1 nov. 1879 öppnades en mindre trafikstation klass 5 mellan Liljeholmen och Huddinge benämnd Elfsjö, som 1909 ändrades till Älfsjö och 1913 till Älvsjö.

Trafiken vid stationen var i början rätt obetydlig. År 1880 uppgick den till 16 tåg per dag, år 1900 till 34, år 1910 till 70, år 1920 till 104, år 1930 till 155, år 1940 till 223 och år 1945 till 280 tåg per dag.

Dubbelspårstrafik mellan Stockholm och Huddinge infördes 1908. Elektrifiering av sträckan Stockholm—Södertälje blev färdig att tagas i bruk den 15 maj 1926. Förändringar av bangården har ägt rum vid flera tillfällen. Den mera betydande ändringen ägde rum 1917—1919, varvid även det gamla stationshuset ombyggdes. Det nya stationshuset tillkom år 1932. Den stora högbron av trä över spåren, som tillkom 1918, revs 1931 och samtidigt byggdes persontunneln. Vägporten under bangården kom till stånd åren 1926—1927.

I aug. 1905 exproprierades ett område intill stambanans nuvarande läge och på ömse sidor om Älvsjö bangård om 46,4 ar av Stockholm-Nynäs A.-B.

Den 7 sept. 1907 skänkte ägaren till Älvsjö gård en fattighustomt till Brännkyrka församling om 29.620 m² under villkor "att 1/3 lämnas som gåva och för återstoden erlagges en köpeskillning av 12.000 kr." Denna tomt är belägen vid nuvarande Klubbvägen i Älvsjö villastad.

Den 16 mars 1908 såldes 3 mantal Stuvsta n:r 1, 2 och 4 — tillhörande Älvsjö fideikommiss — till brukspatron J. A. Falk och disponent Evald Sandelin för en köpesumma av 300.000 kr.

Året därpå avsöndrades Älvsjö villastad, ett område om 113.210 m² eller 26 tnl. Köpare var A.-B. Hem på landet. Köpeskillingen belöpte sig till 80.000 kr. Samma år inköpte telegrafverket ett område norr om Älvsjö station.

År 1927 såldes återstoden av fideikommisset eller 496 har utom godsets corps de logi till Allmänna sparbankskonsortiet. Emedan nämnda bank gick i likvidation, återgick denna affär och Stockholms stad köpte sedan området för en summa av 760.000 kr.

I samband med sistnämnda försäljningar såldes tvenne fastigheter i Stockholm, som tagits som likvid för gjorda avsöndringar. Dessa fastigheter voro Skomakaregatan n:r 32 och Karlavägen n:r 56. För alla dessa fastighetsköp hade ägarna måst söka Kungl. Maj:ts tillstånd, vilket i varje särskilt fall beviljades.

Gårdens huvudbyggnad, delvis synlig från omgivande vägar men till större delen undandold av parkens åldriga, fast ännu kraftfulla och lövrika träd, utgöres av ett tvåvånings revererat trähus med lågt

valmat tak*) och är troligen uppförd av Jakob Nääf. Ursprungligen flankerades den av två envånings, fristående flyglar, men dessa har flyttats och sammanbyggt med manbyggnaden år 1712 och i slutet av 1800-talet påbyggt med en våning.

Byggnaden innehåller 30 rum, gediget och smakfullt inredda samt försedda med dyrbara och värdefulla konstsaker. Den rymmer ett värdefullt bibliotek om c:a 8.000 volymer, en talrik porträttsamling av ättens medlemmar och antika möbler, varav särskilt märkes ett vackert skåp, som enligt traditionen härstammar från i Prag under 1600-talet vunnet krigsbyte.

Till egendomen hör dessutom följande byggnader: Älvkullen, kontors-, trädgårdsmästare- och förvaltarebostad, tvättstuga, ladugård, magasin, loge, kvarnhus, virkesbod, bränneri (nu rivet), växt-hus, garage och höns-hus.

I 1825 års jordebok upptages följande till säteriet hörande torp: Stora och Lilla Axsättra, Bjursättra, Fagergren, Grindstugan, Stora och Lilla Hagsättra, Ormkärr, Rågsved, Segersminne, Stora och Lilla Snösättra samt Vinsättra. Dessutom nämnes lägenheterna Stor-täppan, Brotäppan, Bergatorp och Karlslugn.

Nuvarande stadsdelen Älvsjö omfattar ett mycket större område än avsöndringarna från det ursprungliga fideikommisset. Dess gränser kan angivas genom följande beskrivning: Norra gränsen går norr om kabelverket, Solberga prästgård och A.B.F.-gården och når fram till gamla kyrkogården. Östgränsen sträcker sig från Solberga skola tvärs över Sjöängen, förbi den plats, där Älvsjö grindstuga varit belägen, och följer sedan Magelungsån till huddinge-gränsen. Sydgränsen följer huddinge-gränsen och västra gränsen utgår från den punkt, där Snättringevägen skär huddinge-gränsen, och går sedan rakt norrut, tangerar Vårgårdsvägen och Längsjövägen samt följer sedan Sjöttenvölvägen till kabelverket.

Före år 1940 omfattade stadsdelen Älvsjö blott Älvsjö villastad. Några uppgifter om denna sistnämnda stadsdel torde i detta sammanhang vara på sin plats. Det fastighetsbolag, som har exploaterat Älvsjö villastad, är A.-B. Hem på landet som registrerades den 24 april 1899.

Bolaget inköpte den 18 februari 1909 ett tomtområde avsöndrat från Älvsjö säteri om 1/4 mantal eller 133.210 m² enligt en år 1908 upprättad karta av kommissionslantmätare Nils Ahlin, mot en köpeskilling av 80.000 kr. Fastighetsbolaget erhöll lagfart den 17 april 1909. Fastighetsköpet var undertecknat av Gustaf, Johan och Axel Lagerbjelke och för Hem på landet av G. Stockman och Carl Alm. Kungl. Maj:ts tillstånd var undertecknat av Th. Borell.

*) Med alla takfall löpande samman i en spets.

De första "nybyggarna" i Älvsjö voro inspektör Gustaf Werner Nordström och maskinuppsättare Bror Axel Ernst Larsson, som fingo lagfart å sina tomter år 1909. Nordströms villa fick namnet Tomtebo och är belägen Herr Stens väg nr 59. Tomterna var icke stora. En tomt om 862 m² betingade ett pris av 1.504 kr., en annan om 1.075 m² 2.150 kr. Av Älvsjö villastadstomter finnes för närvarande 282 stycken.

Vid denna tid förekom en stark konkurrens mellan försäljarna av tomter i Älvsjö och kringliggande områden. Särskilt tävlade godsägare Alfr. Söderlund på Långbro gård och Hem på landet med varandra. Den förnämnde sade ofta till sina tomtspekulanter, när de reflekterade på att köpa en Älvsjö-tomt: "Ni ska väl inte bosätta er i det där träsket".

Emellertid blev älvsjötomterna slutsålda före alla övriga tomter hos andra tomtförsäljare och villaägarna i denna stadsdel har haft det relativt bekymmersfritt och erhöll redan tidigt stadsplan, vatten och avlopp samt ordnade vägar.

Några data ur Carl Mikael Bellmans liv och leverne, särskilt under hans vistelse i Brännkyrka

Carl Mikael var född 4 febr. 1740 och dog den 12 febr. 1795. Han kom i Maria skola vid 6 års ålder och inskrevs som student i Uppsala 1758. Karaktär: Förmåga att snabbt uppfatta det karaktäristiska hos individerna och hade ett levande natursinne som förstod att avlocka naturen dess mest tjugande hemligheter.

Bellman gifte sig med Lovisa Grönlund, dotter till en packhusinspektör, och hade med henne tre söner: Gustaf, löjtnant; Carl, flottofficer, och Adolf, sidenkramhandlare.

Fader: Lagman Johan Arendt Bellman, yngsta son till professor Johan Arendt Bellman, Uppsala universitet, född 1707. Moder: Catharina Hermonia, född 1717, dotter till kyrkoherden i Maria Mikael Hermonius. Föräldrarna flyttade 1764 till Årsta och antagligen året därpå till säteriet Visbohammar i Vårdinge socken. Modern dog i lungsot år 1765 och fadern 1766. Auktionen i urarvskonkursen hölls på värdshuset Johannesberg vid Liljeholmen den 19 sept. 1766. De hade 15 barn, varav åtta dogo före år 1760. Carl Mikael var äldst.

Chatarina Christina, äldsta systern, var gift med Kännären (kamrer) i kämnärsrätten (underrätt) i Stockholm, Aren von Kapfel-

man i Hägersten. Fadern, Kapten Claes Arrhen von Kapfelman, var gift med Anna Elisabeth Bornander. Han ägde även Nybohov, där guldbrylllopet firades år 1767. Sonens första hustru var Sigrig Juliana Ulfsparre, som år 1762 dog å Nybohov. 1764 inflyttade de nygifta där.

Den 27 nov. 1771 inropades Hägerstens gård för 113.500 daler kopparmynt av förrre ägaren Aren von Kapfelman. Hustrun — Carl Mikael's syster — dog i armod och försörjde sig med "nål och tråd", som en brevskrivare Gjørwell 1809 skriver. Hon dog den 28 nov. 1824.

Bellmans andra syster Lovisa Ulrika, f. 1745, dog ogift 30 maj 1773 på gården Fågelsången vid sjön Trekanten. 3:e systemen, Fredrika Eleonora, f. 1751, vigd på Hägerstens gård med assessorn Georg Stjärnhoff. Hustrun dog 1810 i lungdot. Maria Elisabeth, f. 1753, gift med kyrkoherde John Pihlgren, död 1797 i lungdot.

År 1757 erhöU B. plats i riksbanken, 1764 i manufakturkontoret (indraget av mössorna), 1767 e. o. kanslist i generaltullstyrelsen och 1775 sekr. i nummerlotteriet. 1763 måste han fly till Fredrikshall, därifrån han skrev till kungen och begärde lejd för att slippa bysättningshäktet på grund av fordringsägarnas krav. Han fick lejd och for till sina föräldrar på Årsta, där han begärde entledigande från banken, 26 nov. 1763.

När B år 1775 sökte sekr.-befattningen i nummerlotteriet, gjorde han det på vers med följande slut:

”Där dess höga vinsrer dragas,
söker jag en tjänst och lön,
men gudinnan rik och skön,
låter ej en skymt uppdagas,
i mitt låga mörka skjul. . .
om ers majeståt behagar
gilla lyckans hårda lagar,
dör poeten innan jul.”

När han avlade sig befattningen 1795, började han skrivelsen: ”Stormäktigaste Allernådigste Konung. Under ett jämmerfullt liv njuter jag ännu en glad stund, då jag i tanken närmar mig till den Tron, som är mänsklighetens tillflykt och varifrån jag så ofta under välsignelser och förtjusning återvänt.”

Han började ofta sin diktning med religiösa stycken: såsom Evangeliska dödstanke och Sions Högtid, och slutade sitt liv på samma sätt. År 1794 intogs B. i bysättningshäktet å kungl. slottet. Han dog blott 55 år gammal.

Ulla Winblad var identisk med Maria Christina KieUström, dotter till handtlangaren vid artilleriet.